

JENEI TERÉZ

A SZABAD FÜGGŐ BESZÉD MINT STÍLUSALAKÍTÓ TÉNYEZŐ KRÚDY GYULA NAPRAFORGÓ CÍMŰ REGÉNYÉBEN

A századforduló magyar prózairodalmának stílusában sokféle változás megy végbe, ezek közé tartozik a narratív magatartás megváltozása is. A tárgyilagos, külső nézőpontú narrációt felváltja a szubjektív, a hős(ök) reflexióit, gondolatait direkt módon, közvetlenül, tömörebben és összefogottabban közvetítő olyan elbeszélésmód, amely képes egy pillanatnyi hangulat, reakció rögzítésére.

Eltűnik a mindentudó narrátor, az elbeszélői közlés helyett a személyes részvétel illúzióját keltő, több narratív perspektívát magában foglaló közlésforma válik uralkodóvá, a szabad függő beszéd (SZFB).

Dolgozatom célja, hogy feltárjam, mi a szerepe a szabad függő beszédnek Krúdy Gyula *Napraforgó* című regényében, s néhány kiválasztott mezoszintű szövegrészlet elemzésével a SZFB stílusát vizsgáljam e Krúdy-műben.

Először Herczeg Gyula (1975), Murvai Olga (1980) és Kocsány Piroska (1996) munkáira támaszkodva a SZFB nyelvészeti megközelítését vázoló fel.

Korábban a magyar szakirodalomban többféle megnevezés élt egymás mellett: szabad indirekt stílus, átélt beszéd, átképzeléses előadás, szabad függő beszéd (vö. Murvai 1980: 9). Napjainkra a nyelvtudományban a szabad függő beszéd megjelölés vált általánossá, az irodalomtudományban azonban gyakran emlegetik belső monológként vagy átképzeléses előadásként ezt a nyelvi jelenséget (vö. Kocsány 1996: 329).

Kocsány Piroska tanulmányában kifejti, hogy a SZFB-del foglalkozó nyelvészeti kutatások négyféle irányzatot képviselnek: vagy az egyenes beszédből, vagy a függő beszédből vezetik le, vagy önálló nyelvi kategóriának tartják, vagy egy képzeletbeli skálán helyezik el ezt a nyelvi megformálási módot.

Az egyenes beszédből való származtatás egyik indoka, hogy egyik sem (sem az egyenes, sem a SZFB) elemezhető egy fölérendelt mondatról függő tárgyi mellékmondatként. Eszerint a SZFB a képzeletben megjelenő egyenes beszédet írja le, a beszélő csak a személymegjelölést és az időt alakítja át saját, közvetítő szerepének megfelelően. A magyarban a személymegjelölés különösen fontos jegye a SZFB-nek, a harmadik személyű ő névmás szinte kötelező érvénnyel lép fel benne. A másik jellegzetesség az, hogy a magyarban megmarad az egyenes beszédbeli igeidő, azaz a múlt idejű elbeszélő kontextusban jelen idő lép fel. Az egyenes beszéddel rokonítja a SZFB-et az a tény is, hogy feltűnően jellemzi az *ez, itt, most* típusú névmási és határozói deixisek használata.

Stilisztikai szempontból a SZFB-et az rokonítja az egyenes beszéddel, hogy erőteljesen hasonlít az élőbeszédre, a beszélt nyelv sajátosságai fedezhetők fel benne.

A nyelvészeti kutatások másik vonulata szerint a SZFB a függő beszédből vezethető le. Eszerint a SZFB olyan függő beszéd, amiből elmarad a *hogy* kötőszó és az idézést bevezető ige. A kettő közötti egyéb különbségek csak a pragmatika síkján ragadhatók meg. Egy harmadik megközelítés alapján a SZFB önálló nyelvi kategória. Az egyenes és a szabad függő beszéd különbségét a szöveggörnyezet határozza meg. A SZFB nem tekinthető kommunikációnak, minden formája a beszélő tudatában megjelenő reflexió csupán. Ez a felfogás nyelven kívüli tényezőket is bevon az értelmezésbe.

A negyedik megközelítési módot a referenciális és deixisbeli eltolódásokkal foglalkozó kutatások képviselik, hiszen ezek alapvetően fontos jelzéseket adnak a SZFB elkülönítéséhez. Eszerint az egyenes beszéd és a függő beszéd egy képzeletbeli skála két végpontján helyezkedik el, s a kettő közötti referenciális eltolódásként értelmezhető a SZFB (vö. Kocsány 1996: 330–338).

A négy megközelítési mód kiindulópontja ugyan eltér, de véleményem szerint kiegészítik egymást, és így egyaránt hozzájárulnak a SZFB nyelvi jellemzőinek leírásához.

A SZFB mint elbeszélői eljárás jelen van a századvég számos magyar írójánál, de természetesen nem egyforma mértékben élnek vele. Krúdy Gyula kezdetben Mikszáth nyomdokain halad, mégis másféle narratív alapállást vesz föl. Krúdy visszaszorítja az epikus műfaj alapvető kellékét, a cselekményt; cselekmény, jellemzés helyett hangulatokat, látomásokat, emlékeket közöl, sokszor nem a hagyományos időrendnek, hanem az emlékezésben megjelenő első időszemléletnek megfelelően. A líraiság (cselekmény helyett reflexió, jellemzés helyett képszerű bemutatás, tárgyias leírás helyett hangulat, atmoszféra) kifejezésének lehetőségét találja meg a SZFB-ben.

Krúdy az 1918-ban íródott *Napraforgó* című regényében a Nyírség mitológiáját teremti meg. A *Napraforgó* a szerelem regénye, ez a meghatározó viszony a szereplők között. Tematikailag is döntő szerepet játszik ez a motívum a műben, de egyúttal cselekményteremtő szerepe is van. A cselekmény – mint általában Krúdy regényeiben – jelentéktelen, a regény egymáshoz lazán kapcsolódó jelenetekből épül fel, néhány hónapnyi periódust fog át (téltől őszi).

„A *Napraforgó* a Krúdy életmű legteljesebben lírai alkatú fejezetei közé számítható, a lírai regénytípus, a magas fokon átlirizált epika gyönyörű példája” – írja Fülöp László (Fülöp 1986: 324). A líraiság forrása a hangulatgazdagság, a stilizált alakok, a boldogságkeresés, a magány motívuma, a rezignáció mint élethangulat. A líraiságot erősítik az egyes szám első személyű vallomások, valamint az önkifejező értékű szubjektív jelenlét burkoltabb változatai is. A regényszöveg jórészt az öt főszereplő (Evelin, Maszkerádi kisasszony, Álmos Andor, Pistoli, Végsőhelyi Kálmán) lírai monológjaiból vagy dialógusaiból (sokszor áldialógusokból) – Szabó Ede elnevezését használva „áriáiból” – épül föl, és ehhez csatlakoznak a narrátori „áriák”. Mivel események híján a szöveget nagyrészt monológok, áldialógusok, reflexiók és leírás-

sok alkotják, a narrátor és a hős(ök) szavai sokszor szétválaszthatatlanul egybefonódnak, a szubjektivizálás megszünteti az elbeszélői módok éles határvonalát, így a narratív struktúra egyik legmeghatározóbb tényezőjévé a SZFB válik.

A SZFB a *Napraforgó* kompozícióját is alakítja, rendszeres felbukkanása bizonyos belső ritmust ad a prózai szövegnek. A monológokat, dialógusokat követő narratori reflexiókat, kommentárokat átszőve a folyamatosan merengő, töprengő, álmodozó hősök lelkiállapotába, gondolataiba enged betekintést. (Kocsány Piroska szerint el kellene választanunk egymástól a valódi szabad függő beszédet a szabad függő gondolatától. A szabad függő beszéd ténylegesen elhangzott nyilatkozatok, vélemények közvetítésére vonatkozik, ahol az elhangzottakat közvetítő személy vagy a narrátor, vagy valamelyik szereplő. A szabad függő gondolat pedig belső monológ, a szereplő gondolatainak tükröztetése a SZFB eszköztárának felhasználásával – vö. Kocsány 1996: 335). A regény jellegéből adódóan a *Napraforgó*ban főként szabad függő gondolatokkal találkozunk, de az egyszerűség kedvéért a továbbiakban is a SZFB elnevezést használom.

Néha csak egy-egy gondolat erejéig jelenik meg a hős, egymondatnyi terjedelmű és határozottan elkülöníthető a SZFB: „A zuhogó esőben vagy a függőnyt vonogató napfényben a bujdosai házban egyforma közömbösséggel folyt az élet. Evelin egy láda regényt talált a padlásán, amelyet a nagyanyja olvasott a forradalom utáni esztendőkből. A kopott zöld füzetekből szívének való romantika áradt. Jósika, Dumas, Sue, a Rocamboe ... *Mily jó volna, ha tél lenne s a fahasábok pattognának a nagy kályhákban ez olvasmányok mellé!*” (121). Az Evelin lelkéből vágyként felszakadó expresszív jelentést a referencialitás megváltozásának jelzése (jelen idő), valamint a modalitásra utaló felkiáltójel is jelzi. A következő részletben is mindössze egy mondat alkotja a SZFB-et: „Anyja és apja arca feltünedeztek az ösvényen – amelyet Evelin szentimentális tiszteletben érintett – mint, elhalványult fotográfiák, melyekhez hűtlen lett. A messzi, ártatlan múlt búsan és szemrehányás nélkül merült fel előtte. *Ó, ha egyszer hallhatna egy dorgáló hangot a múltból!* De az hallgatott, mint az imádott nő, akit felhevülésünkben, meggondolatlanul örökre megöltünk” (46). A nyelvi jelzések alapján kétségtelen, hogy a kiemelt mondat a szereplőhöz (Végsőhelyi Kálmánhoz) tartozik. A szövegrészlet utolsó mondatában megjelenő többes szám első személyű igeragokkal kifejezett általános alany kettősséget fejez ki: a narrátor és a szereplő hangja egyszerre szólal meg benne.

A *Napraforgó* című regényben javarészt imperszonális narráció érvényesül. A harmadik személyű elbeszélő – a passzív, tétlen és magányos főhősökhöz (Evelin, Álmos Andor, Pistoli) hasonlóan – folyamatosan reflektál, elmélkedik. Ennek következtében a szereplő és a narrátor hangja sokszor olyan mértékben összefonódik, hogy csak mondatról mondatra haladva a nyelvi jegyek megragadása mellett pragmatikai és szemantikai tényezők bevonásával lehetséges a szétválasztásuk: „Álmos úrral friss téli szag jött a házba, mint a becsületes, mindennapi élet, *hogy az embernek kedve volna gyorsan meggyónni mindent, ami idáig történt vele az életben, bűnt, betegséget, hitványságot, gyengeséget, elszántságot és keserűséget, gyorsan mondani min-*

dent-mindent, hogy hamarább érkezen meg a feloldozás, amely után felfrissülve, megfürödve, megjavulva lehessen elkezdni a gondtalan, gondolatlan, önző és becsületesen nyújtózkodó közönséges életet. Átkozott kultúrát, lelketlen kéjt, raffinált fájdalmat és idegbajos táncot örökre elfelejteni. Csizmát húzni és fokhagymás kolbászt enni, együtt mosni a mosónőkkel a befagyott folyón a nyitott léknél és piszkos kis gyermeköket háton, batyuban cipelni. Bőségesen enni és a hóra guggolni vándorcigánynők módjára, akik úgy tudnak szaladni, mint tuzok és a berkekben, nyíresekben varjúfészkek alatt születnek és halnak (17). Az idézett szövegrészlet egy hosszú, többszörösen összetett mondattal indul. Az első tagmondatban az *Álmos úr* megnevezés, valamint a múlt idő (*jött*) narrátori közlésre utal, majd a harmadik tagmondatban történő időváltás (*volna*) SZFB-et jelez, ugyanakkor az *embernek* általános alany (a tagmondatnak nem grammatikai, hanem logikai alanya) kettős jelentésű, a narrátorhoz és a szereplőhöz, Evelinhez egyszerre tartozó, általánosító megállapítást közvetíti. A szövegrészlet negyedik és ötödik mondategységének SZFB jellegét szemantikailag bizonyíthatjuk a következő bekezdésben szereplő narrátori állításokkal. A cigányéletmódra való áhítozás minden bizonnyal Evelin gondolataiban fogalmazódik meg, hiszen: „*Evelin kis termetű volt és feketehajú. Szerette a piros színt. Otthon a maga mulatságára cigányleánynak öltözött, kártyát vetett Montmorencynek és tíz gyereket jósolt a hervatag kisasszonynak*” (17).

Fülöp László szerint a regényben az elbeszélő magatartás leglényegesebb formája az az ironikus játék, amely az előadás hangnemét is meghatározza. Egyszerre van jelen a műben a távolságeremtés nélküli vallomások magatartás, valamint a távolságeremtő fölény is (vö. Fülöp 1986: 326). Ez az ironia a következő két elemzésre kiválasztott SZFB-et tartalmazó szövegrészletben is jelen van:

„– Gi-gá! – mondják a rejtélyes, túlvilági madarak.

Így hallja hangjukat a pákász fekhelyén, de aki szereti az élet csodálatosságait, az megérthet a sötétségből érkező hangban mindenfélét. Álmos Ákos azt várta, hogy a vadludak hívják őt a túlvilágra. *Elmegy innen, mint fekete, csapzott, jégszárnyú vadlúd, messze, messze... És midőn már nem leli fészken a tojó a gúnárt, útrakerekedik ő is a hím után az égboltozat rejtélyes országútjain. Mire felkel a nap, de a földön még sötétség van, a magosság arany-tengerében úgy úszik párja után a madár, mint egy bús, aggódó hatyú.*

– Gi-gá – kiáltja a túlvilágról Álmos úr, és Evelin megalázkodva, engedelmesen utána talál az álmok országába” (36). A három mondat terjedelmű SZFB Álmos Ákosnak – az egykori feleségfaló, Pistolihoz hasonló falusi gavallérnak, aki felesége elutasító magatartása miatt már-már megháborodik – merengése. A sima indítás, a mondat élén álló jövő időre utaló ige (*elmegy*) a gondolati egységet és a folytonosságot biztosítja, az *innen* határozói deixis nyelvi jelzése a SZFB-nek. A halálra készülő Álmos a kísérteties, mocsaras szigeten a vadludak hívására vár, ezért is hasonlítja önmagát egy *fekete, csapzott, jégszárnyú madár*hoz. Ez a *vadlúd* kép csonka metaforaként vonul tovább a következő mondatokon, a képi sík, az azonosító a *tojó* és a *gúnár*, a hiányzó fogalmi sík, az azonosított természetesen Álmos Ákos és felesége,

Evelin. Álmos arról ábrándozik, hogy Evelin követni fogja őt az álmok országába, a halálba, s így talán végre övé lehet ez a gyönyörű asszony. Álmos hangulatának emelkedettségét a következő hasonlat: *mint egy bús, aggódó hattyú*, metaforák: *jégszárnyú, az égboltozat országútjain, a magosság arany-tengerében* jelzik, ugyanakkor meglehetősen közönségesnek, hétköznapiak és költőtlennek tűnhet házastársának és önmagának *tojóval* és *gúnárral* való azonosítása. A SZFB lezárul, a túlradó líraiság további kontrasztját az ironikus narrátor teremti meg, ahogy egyenes beszéddel a gágogó Álmos Ákost megidézi.

Pistoli, a „nyírségi Falstaff” (Czére 1987: 132) a regény legösszetettebb alakja. A nyírségi kurtanemes sárból és aranyból van gyúrva, egyszer nihilista, máskor lelkes, lovagias nőimádat, ugyanakkor a nők kihasználása jellemzi. Szónoklataiban a költői látásmód és a harsogó közönségesség karikatúraszerűen fonódik egybe. A regény végén, az élettől búcsúzó, számvetést készítő Pistoli fájdalmas és közönyös lélekállapotának groteskségét is SZFB-del teszi szemléletesebbé az író. A SZFB egyszerre jelzi a Pistoli figurájában meglévő kettősséget, valamint az elbeszélőnek a Pistolihoz való kettős viszonyulását.

Ezt a mezoszintű szövegrészletet kívánom részletesebben elemezni.

„– Sajnos nem halhatok meg, minden okosságom dacára, egy tizenötöstendős leány ölében, – gondolta magában Pistoli, míg egy útszéli kocsmá felé ballagott, ahol még egyszer szemlét tartott emlékein.

Mintha húszesztendős részegségből tért volna magához, – egy bástyán üldögélt, ahonnan messze-messzebe láthatni az élet kanyargó, szürke és üres országutait. Vad zsoldosokkal és pirosbélű örömlányokkal táncolt virradatig, a mestergerendáig, a koporsó fedelén és a bölcsőn. De mire feljött a nap, kijózanodott. És látja, hogy mily céltalan volt a sok futamodás, izzadt üstökű vándorlás, messze integető tornyok felé való igyekvés. Csak az élet egyhangú táját látta, földpúpokkal, amelyek ok nélkül jöttek létre; völgyekkel, ahol a béka kuruttyol egymagában. Látta az üres országutak mentén a felfordult szekereket, amelyek sohasem érhetek el az ismeretlen állomásra. A szél végigsóhajtott a láthatáron, mint egy hangtalan zongorán a művész keze. Kijózanodott Pistoli úr, – pedig azt hitte, hogy negyedszázadig mindig a bor meg a nő volt részeg, nem pedig az ő hóbortos feje. Mennyi bárgyúság történt körülötte, amíg az élet vásárában ögyelgett, lacikonyhák és fehér lábú nőszemélyek mögött szaglászódott! Vajjon hová lettek a fekete meg vörös asszonyprémek, amelyekért csaknem meghalt? Hová lett a nők bosszúszomja, a csóknak zamata, testeknek parfümjé, tenyereknek puhasága, szemeknek villámlása, hangoknak harangjátéka, suttogásoknak méze, leheleteknek kábító füstje, lábszáraknak idegessége, nyögéseknek és drága jajoknak izgalma, szűzleányoknak önfeledt káromkodása, érintetlen hajadonok borízű almája? Az utak mindenütt üresek, bárhogy figyel a tenyere alól; minden elnyugodott, mint a halott madár az avaron; a mély sebet ütő nyílvesztő nem remeg többé; elpattant egy hólyag a bohóc frakkja alatt, s a beliszteztet arcú élet bámészan néz a hang után. Nem is volt csodálatos ... Nem is volt meglepetésszerű ... Még csak érdekes sem volt. Csak olyan volt, mint egy galagonyabokor alatt lihegő kutya. Néha zászlót tűztek ki az

élet tornyába. Aztán a zászló megázott, az ünnepély elmúlt... Csak az örültek és elmebajosok hiszik, hogy még nem iramlott el mellettük az élet” (199–200).

Az idézett szövegrészlet – az előző példákhoz hasonlóan – nem SZFB, hanem – Kocsány Piroska megkülönböztetését elfogadva – szabad függő gondolat. A SZFB-et az előző bekezdés utolsó mondatában szereplő narrátori kijelentések vezetik be: (Pistoli) *gondolta, szemlét tartott élményein*. Ezeknek a kifejezéseknek a pragmatikai kapcsolóereje teremti meg a gondolati folytonosságot a szövegben. Ezután az elbeszélő háttérbe húzódik, és átadja helyét Pistoli vízióinak. A SZFB-re épülő szövegrész jelen esetben is kiterjedtebb, mint a külső nyelvi jelzések révén rögzített SZFB. A szövegrészlet első két mondata még hagy némi bizonytalanságot a ki beszél? (Pistoli vagy a narrátor?) kérdést illetően, a sima indítás (*mintha* kötőszó) és az általánosító és időtlenítő funkciójú *láthatni* főnévi igenév szerepeltetése arra utal, hogy egyszerre halljuk a hős és az elbeszélő hangját. A negyedik mondatban megfigyelhető referenciális eltolódás (a múlt időt jelen idő váltja fel – *látja*) egyértelműsíti, hogy Pistoli beszél. Ezt támasztja alá a költőietlen szóhasználat, *béka*kuruttyolás és a *földpúpok* metafora is.

Majd úgy tetszik, megint az elbeszélő hangját halljuk egy pillanatra. Ezt jelzi az erősen poétikus, megszemélyesítő jellegű szinesztétikus, hasonlat formájú komplex kép: *A szél végigsóhajtott a láthatáron, mint egy hangtalan zongorán a művész keze*. A Pistoli úr kijózanodására való utalás valamint az *azt hitte* főmondatral bevezetett *hogy-gyal* kezdődő tárgyi mellékmondat a narrátorhoz tartozó függő beszéd. A *hitte* ige azonban újra a hős gondolataira tereli a figyelmet. A következő mondatok ismét SZFB-nek tekinthetők. Nyelvi szempontból ezt bizonyítják a modalitást kifejező mondatvégi írásjelek. Először a felkiáltójel mint expresszív jelzés, majd pedig két kérdés, amelyeknek természetesen nem információkérés a szerepe, hanem mindkettő tűnődő kérdésnek fogható fel, amelyre a beszélő maga sem tudja a választ. Az élőbeszédre, azaz Pistoli szóhasználatára utalnak a következő kifejezések is: az *élet vására* metafora, a *fehérlábú nőszemélyek*, *lacikonyha* valamint az *ögyelgett* és a *szaglászó-dott* igék. A második kérdés szerkezetes mondatrészhalmozásokkal teli jellegzetesen krúdys mondat (vö. Pethő 2003). A következő mondatban a jelen idejű állítmányok (az utak *üresek*, *figyel*) újra megerősítik a szövegrészlet SZFB jellegét. A képek az elmúlást idézik: a *halott madár*, a *sebet ütő nyilvessző*, a *kérdemesült bohóc*. A fokozásként is felfogható anaforikus elliptikus mondatok, melyek befejezetlenségére a három pont is utal (*Nem is volt csodálatos ... Nem is volt meglepetésszerű ... Még csak érdekes sem volt*) az élettől búcsúzó Pistoli rezignált megállapításai. A következő mondatokban hangnemváltást figyelhetünk meg: az emelkedettséget közönséges, már-már naturalisztikusan profán képek váltják fel: (az élet) *olyan volt, mint egy galagonyabokor alatt lihegő kutya; néha zászlót tűztek ki az élet tornyába, aztán a zászló megázott*. A szövegrészletet bezáró utolsó mondat összefoglaló, általánosító szerepéből következően egyaránt lehet a hős és a narrátor megállapítása: „Csak az örültek és elmebajosok hiszik, hogy még nem iramlott el mellettük az élet.” Ez a summás kijelentés lehet önstilizáló vallomás is, az egyetemes elmúlás sejtelmeivel.

Összegzőképpen megállapítható, hogy Krúdy Gyula *Napraforgó* című regényében a monológ és a narrátori függő beszéd mellett a SZFB, Kocsány Piroska nyomán: szabad függő gondolat, kap jelentős szerepet. A SZFB ritkábban csak egy-egy mondatnyi terjedelmű, gyakrabban hosszabb szövegrészletre is kiterjed, ilyenkor határai csak pragmatikai szempontok bevonásával körvonalazhatók. A SZFB nyelvi jelzései közül a referenciális és deiktikus eltolódás valamint a beszélt nyelvi stílusjegyek, a szereplőre jellemző szóhasználat, expresszív jelzések kapnak jelentős szerepet, s többnyire a sima indítás. A SZFB tehát a *Napraforgó* című regényben is egyszerűen rendelkezik olyan nyelvi jelzésekkel, amelyek alapján világosan elkülöníthető, másrészt a hős és az elbeszélő összefonódása következtében (általános alany használata) gyakran a szubjektívizálás, a lebegtetett narráció eszköze. Mindezek alapján megállapítható, hogy a SZFB a regényben a kompozíciót, narrációt és stílust jelentősen meghatározó tényező.

Irodalom

- Czére Béla 1987. *Krúdy Gyula*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Fülöp László 1986. *Közelítések Krúdyhoz*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Herczeg Gyula 1975. *A modern magyar próza stílusformái*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kocsány Piroska 1996. A szabad függő beszéd a belső monológig. In: Szathmári István (szerk.): *Hol tart ma a stílusztika? (Stíluselméleti tanulmányok)*. Tankönyvkiadó, Budapest. 329–349.
- Murvai Olga 1980. *Szöveg és jelentés*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Pethő József 2003. Koherencia és adjekció. In: Szathmári István (szerk.): *A retorikai-stílusztikai alakzatok világa*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 169–182.
- Szabó Ede 1970. *Krúdy Gyula alkotásai és vallomásai tükrében*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.

Az idézetek után megadott oldalszámok a következő kiadásra vonatkoznak:

Krúdy Gyula: *Napraforgó*. Az Athenaeum Irod. és Nyomdai Rt. kiadása. [é. n.] Budapest.